

Lietuviški metaforiniai statybos terminai

ROBERTAS STUNŽINAS

Lietuvių kalbos institutas

Metaforinių terminų atsiradimas siejamas su pirminiu, arba „stichiniu“, specialiosios leksikos kūrimosi etapu, kuriame terminų nominaciją lemia subjektyvūs veiksniai ir kalbos ženklo semantikoje atsispindi naivusis supratimas apie daiktus, savybes, veiksmus ir procesus. Kuriantis mokslui ir technikai, svarbiausias terminų kūrybą lemiantis veiksnys yra ne sąvokos ir žodžio, o analogijos atitikimas. Naujas žinias apie pasaulį patogiau sieti su žinomais, žodžių leksinėse reikšmėse „įtvirtintais“ vaizdiniais. Todėl pirminiame specialiosios leksikos kūrimosi etape terminų vaidmenį atlieka pagal įvairias asociacijas įprasminti bendrinės kalbos žodžiai (Володина 1997: 43). Metaforinės nominacijos svarbą besiformuojančiose terminų sistemose pabrėžia kognityvinio požiūrio šalininkai, teigiantys, kad metaforinis įvardijimas yra vienas pagrindinių terminijos šaltinių. Metafora yra neatsiejama žmogaus pažinimo, mąstymo dalis ir efektyvi leksikos gausinimo priemonė. Nepaisant sąlygiškumo, metaforoje yra pakankamas informacijos kiekis ir ji gali atlikti termino funkcijas. Nerečiau tik metaforiniais terminais galima perteikti daikto, reiškinių, neturinčio pastovaus pavadinimo, sampratą (plačiau žr. Ивина 2003: 46–49).

Nors statybos terminijoje metaforinis sąvokų įvardijimo būdas nėra labai produktyvus (metaforiniai terminai nagrinėjamuose šaltiniuose nesudaro nė 1% visų terminų), svarbu pažvelgti, kokie metaforiniai terminai būdingi šiai – tradicinei ir ilgą laiką besiformuojančiai sričiai. Straipsnio tikslas – išsiaiškinti metaforinių terminų raišką, vyraujančius metaforinio perkėlimo būdus, lietuviškų terminų santykį su kitų kalbų terminais. Medžiaga rinkta iš dvikalbių ir daugiakalbių statybos terminų žodynų, vadovėlių. Straipsnyje nagrinėjami 846 metaforiniai terminai.

Prieš pradėdant analizę, tikslinga paminėti, kad stilistiniu požiūriu metaforiniai terminai priskiriami prie kalbinių metaforų. Kalbinėms metaforoms, skirtingai nei meninėms, būdinga objektyvumas, leksinis ir kon-

tekstinis savarankiškumas, sistemiškumas, vientisumas, anonimiškumas. Tai yra savaiame suprantami ir atkuriami, įvairiems komunikaciniams tikslams vartojami, grožinės funkcijos neatliekantys ir bendruosius daiktinius loginius ryšius atspindintys leksiniai vienetai (KPP 2003: 324). Šio tipo metaforoms būdingas nominacijos universalumas, bendroji jų psicholingvistinė ypatybė – vieno daikto (reiškinio) pavadinimo perkėlimas į kitą daiktą (reiškinį) pagal panašumą. Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas dviem funkciniais metaforų tipams – nominacinėms¹ ir požymių metaforoms. Nominacinių metaforų atsiranda vienas deskriptyvines reikšmes keičiant kitomis, jos yra homonimijos šaltinis (cit. Прохорова 1996: 40). Nominacinės metaforos mokslo kalboje kilo iš terminizuotų paprastosios kalbos žodžių. Šio tipo metaforos moksle yra pirminės, nes įvardijamieji mokslo objektai neturi kitų pavadinimų (žr. Никитина 1987: 37). Šiame straipsnyje prie nominacinių metaforų priskiriami metaforiniai vienažodžiai terminai, pvz., *iešmas* STŽ 188, sudėtiniai terminai su metaforiniais pagrindiniais dėmenimis, pvz., *[krano]kojos* ALSTŽ 25 ir frazeologiniai sudėtiniai terminai, kurių metaforinė reikšmė kyla iš viso junginio, pvz., *girdėjimo slenkstis* STŽ 547. Iš viso nagrinėjamos 784 nominacinės metaforos.

Požymių metaforomis² įvardijami sąvokų požymiai, kurių atsiranda gretinant skirtingų kategorijų daiktų savybes. Požymių metaforoms šiame straipsnyje priskiriami sudėtinių terminų metaforiniai priklausomieji dėmenys ir metaforiniai dėmenų junginiai, pvz.: *grybiškoji [konstrukcija]* ALSTŽ 79, *plaukiškasis [pleišėjimas]* STŽ 418, „*dobilo lapo*“ *[sankryža]* STŽ 497. Iš viso nagrinėjamos 62 požymių metaforos.

Metaforinė statybos terminija yra antropocentrinė – įvardijimo matas yra žmogus, jo kūno sandara, veikla, buitis. Tai matyti iš metaforinių terminų raiškos – nominacinių metaforų grupėje vyrauja žmogaus kūno dalių pavadinimai, žmogaus fiziologinių, psichinių veiksmų, būsenų ir ypatybių pavadinimai, buities daiktų ir socialinės veiklos pavadinimai. Gerokai rečiau pasitaiko terminų, įvardytų gyvūnijos, augalijos ir kitas gamtos sąvokas žyminčiais žodžiais. I lentelėje parodytas metaforinių terminų skaičius ir santykis pagal įvardijamųjų žodžių grupes.

¹ Nominacinių metaforų tipą yra išskyrusi N. Arutiunova (Никитина 1987: 37; Прохорова 1996: 40).

² Požymių metaforas reikėtų skirti predikacinių požymių metaforų tipui (Никитина 1987: 37).

1 lentelė. Metaforiniai statybos terminai pagal įvardijamųjų žodžių grupes

Įvardijamųjų žodžių grupės	Metaforiniai terminai	
	sk.	%
žmogaus kūno dalių pavadinimai	86 (29) ³	11 (21,2)
fiziologinių, psichinių veiksmy, būsenų ir ypatybių pavadinimai	121 (12)	15,4 (8,8)
buities daiktų ir kitų daiktų pavadinimai	406 (53)	51,8 (38,7)
žmogaus socialinės veiklos pavadinimai	21 (15)	2,7 (10,9)
gyvūnijos pasaulio daiktų pavadinimai	84 (21)	10,7 (15,3)
augalijos pasaulio daiktų pavadinimai	41 (5)	5,2 (3,6)
negyvosios gamtos daiktų pavadinimai	25 (2)	3,2 (1,4)
Iš viso	784 (137)	100

Iš pateiktų duomenų matyti, kad metaforinėje statybos terminijoje daug terminų, įvardytų žmogaus kūno dalių pavadinimais, pvz.: *alkūnė* ALSTŽ 246, [*vamzdžio*] *alkūnė* ALSTŽ 124, *griaučiai* STŽ 177, [*mediniai*] *griaučiai* STŽ 140, 177, *padas* ALSTŽ 40, [*bokšto*] *padas* STŽ 376, *žarna* STŽ 723, STŽ 376, [*armuotoji*] *žarna* STŽ 723. Čia dažnai pasitaiko deminutyvais įvardytų mokslo sąvokų, pvz.: *barzdelė* ALSTŽ 29, *kumštelis* RLSTŽ 161, *noselė* ALSTŽ 45.

Didžiausią metaforinės terminijos dalį sudaro terminai iš įvairias daiktų grupes žyminčių žodžių: a) valgomųjų įrankių, indų pavadinimų, pvz.: [*gręžtuvo*] *šaukštas* ALSTŽ 20, 314, *iešmas* STŽ 188, [*medienos pjovimo*] *peilis* Dzed 22; b) darbo įrankių pavadinimų, pvz.: [*bėgių*] *žnyplės* ALSTŽ 60, [*gręžimo*] *plaktukas* ALSTŽ 117; c) aprangos reikmenų pavadinimų, pvz.: *juosta* ALSTŽ 39, [*kolonos*] *apykaklė* STŽ 28, [*saugos*] *diržas* ALSTŽ 31; d) puošmenų, buities reikmenų pavadinimų, pvz.: [*šulinio*] *žiedas*⁴ ALSTŽ 283, *žiedas* ALSTŽ 14, [*žymėjimo*] *šukos* Dzed 14; e) maisto pavadinimų,

³ Skliausteliuose nurodomas vienažodžių (gimininių) terminų skaičius ir santykis. Šiais duomenimis norima parodyti gimininių terminų raiškos įvairovę.

⁴ A. Sabaliausko teigimu, „<...> piršto *žiedas* pirmiausia turi būti siejamas su veiksmažodžiu *žiesti* „sukti, daryti iš molio“. Mat pirminė šio *žiedo* reikšmė buvo „koks nors apskritas daiktas, ratas“ (Sabaliauskas 1994: 387).

pvz.: [*cemento*] *pienas* STŽ 409, [*filtravimo*] *paplotis* ALSTŽ 49, *paplotis* ALSTŽ 49, *tešla* STŽ 641, *trupiniai* STŽ 663; f) statinių ir jų dalių pavadinimų, pvz.: *slenkstis* (vandens persiliejimui) STŽ 548, [*mašinisto*] *būdelė* STŽ 85, [*rutulinis*] *malūnas* Grig 142, *šilumos tiltelis* ALSTŽ 44; g) ginklų pavadinimų, pvz.: *strėlė* ALSTŽ 39, [*skirstomasis*] *skydas* ALSTŽ 36, [*vibracinė*] *kuoka* ALSTŽ 94; h) muzikos instrumentų pavadinimų, pvz.: [*gegnių*] *styga* ALSTŽ 59, [*gervės*] *būgnas* ALSTŽ 26, STŽ 85; i) baldų pavadinimų, pvz.: [*montavimo*] *lopšys* STŽ 317, [*traukos*] *spinta* ALSTŽ 91; f) prietaisų, kitokių reikmenų pavadinimų, pvz.: [*oro*] *tinklas* ALSTŽ 8, [*savaeigis*] *vežimėlis* ALSTŽ 45.

Turimi duomenys rodo, kad statybos terminijoje dažniausiai metaforiškai įvardijami konkretūs daiktai, bet palyginti retos yra veiksmų, būsenų ir kitų reiškinių metaforos (tai būdinga daugeliui technikos sričių). Statybos terminijoje metaforinė abstrakčių sąvokų nominacija vyko pagal: a) žmogaus fiziologines būsenas, pvz.: [*asfalto*] *prakaitavimas* ALSTŽ 34, [*smūginis*] *nuovargis* STŽ 368, *senėjimas* ALSTŽ 8; b) veiksmus, pvz.: *šuo*lis STŽ 619, *žingsnis* (eiga) STŽ 728; b) psichines būsenas ar ypatybes, pvz.: *jautrumas* ALSTŽ 297, *atmintis* STŽ 50; c) buitinę, socialinę veiklą, pvz.: *išplovimas* ALSTŽ 130, *kirpimas* (medienos skėlimo būdas) Grig 39, [*kolonų*] *klupdymas* STŽ 262, [*šilumos*] *atidavimas* ALSTŽ 51, *žadinimas* ALSTŽ 133.

Palyginti mažai metaforinėje statybos terminijoje pasitaiko terminų, įvardytų gyvūnijos, augalijos ir kitas gamtos sąvokas žyminčiais žodžiais. Dauguma šios grupės terminų yra įvardyti gyvūnų, gyvūnų kūno dalių ir gyvūnijos pasaulio daiktų pavadinimais, pvz.: [*kraninis*] *ožys* STŽ 375, [*kranio*] *straublys* STŽ 588, [*pastato*] *sparnas* STŽ 558, *ragas* ALSTŽ 152, [*rankinė*] *gervė* ALSTŽ 371, *vikšras* ALSTŽ 20, *sliekas* ALSTŽ 254; [*elektros lempos*] *lizdas* STŽ 317, [*vamzdžių izoliuojamasis*] *lukštas* ALSTŽ 86. Nedidelę grupelę sudaro metaforiniai terminai iš augalus, augalijos pasaulio daiktus žyminčių žodžių, pvz.: *grūdas* ALSTŽ 164, [*lyno*] *šerdis* STŽ 608, *stiebas* STŽ 578, [*vamzdyno*] *šaka* ALSTŽ 42. Taip pat retai terminai reiškiami negyvosios gamtos objektus žyminčiais žodžiais, pvz., [*cemento*] *akmuo* Grig 230.

S. Griniovo teigimu, paprastai bendrinių žodžių reikšmių metaforizacija iš pradžių vyksta pagal įvardijamųjų objektų išorinį panašumą, o vėliau – pagal funkcijos panašumą (Гринев 1993: 131). Šį dėsnį būtų galima taikyti ir statybos metaforinei terminijai. Nemažam metaforinių terminų pluoštui būdingas metaforinis pavadinimo perkėlimas pagal formos panašumą,

pvz.: [grąžto] galvutė ALSTŽ 33, [kilpinis] plaukas (kilimo) Grig 249, kojėlė Dzed 16, [krano] kojos ALSTŽ 25, kulnelis RLSTŽ 119, [pakabos] auselė ALSTŽ 134, [vielų] sruoga Grig 80. Metaforinis pavadinimo perkėlimas pagal formos panašumą būdingas visų grupelių metaforiniams terminams, pvz.: [gervės] būgnas ALSTŽ 26, STŽ 85, [gręžtuvo] šaukštas ALSTŽ 20, 314, grūdas ALSTŽ 164, lopšys STŽ 317, [mašinisto] būdelė STŽ 85, [saugos] diržas ALSTŽ 31, strėlė ALSTŽ 39, [šulinio] žiedas ALSTŽ 283, [telefonu] būdelė ALSTŽ 232; [betonavimo] straublys STŽ 588, ragas ALSTŽ 152, vikšras ALSTŽ 20, [žėručio] žvyneliai Grig 219. Terminams iš maistą žyminčių žodžių būdingas metaforinis pavadinimo perkėlimas pagal konsistencijos, struktūros panašumą, pvz.: [cemento] pienas STŽ 409, miltai STŽ 339, tešla STŽ 641, trupiniai STŽ 663. Grupelei terminų būdingas metaforinis pavadinimo perkėlimas pagal funkcijos panašumą, pvz.: [bėgio] padas ALSTŽ 150, [bėgių] žnyplės ALSTŽ 60, [bokšto] padas STŽ 376, [gręžimo] plaktukas ALSTŽ 117, [pneumatinis] plaktukas STŽ 414, [rutulinis] malūnas (medienos pjovimo prietaisas) Grig 142, [savaeigis] vežimėlis ALSTŽ 45, [skirstomasis] skydas ALSTŽ 36, [vamzdžių izoliuojamasis] lukštas ALSTŽ 86.

Tiesa, kartais sudėtinga išskirti pagrindinį metaforinio perkėlimo požymį, nes neretai perkėlimai vyksta pagal kelis susijusius požymius. Be to, didelę įtaką turi ir daikto (reiškinio) sukeliama įspūdziai. Metaforinis perkėlimas pagal įvairias asociacijas daugiausia būdingas iš profesionalizmą kilusiems terminams, pvz.: kregždės uodega „įpjovos būdas“ Dzed 17, ožys ALSTŽ 316 ir frazeologiniams sudėtiniams terminams, pvz.: girdėjimo slenkstis STŽ 547, greičių dėžė ALSTŽ 160, oro tinklas ALSTŽ 8, šilumos tiltelis ALSTŽ 44. Taip pat sudėtinga skirstyti pagal metaforinio perkėlimo būdus ir abstrakčias metaforas. Tokių metaforų bendra ypatybė – metaforinis pavadinimo perkėlimas gali būti vykęs ne pagal vieną, o pagal kelis, dažniausiai asociacinius, sąvokų požymius, pvz.: [apvijos] žingsnis STŽ 728, [kalkių] gesinimas Grig 132, kirpimas Grig 39, [laikančiųjų sienų] žingsnis STŽ 728.

Kalbant apie metaforinius statybos terminus, reikia pasakyti, kad naujumo požiūriu dauguma jų yra antrinės metaforinės nominacijos padarinys – metaforiškumas būdingas ir mokslo sąvokas įvardijantiems paprastiesiems žodžiams. Akivaizdu, kad dauguma metaforinių terminų yra susidarę pagal bendrosios leksikos metaforinius modelius, nemaža jų dalis gali būti skolin-ta iš liaudies terminijos, pvz.: alkūnė ALSTŽ 246, [vamzdžio] alkūnė ALSTŽ

124, *alkūnė*⁵ 5. „lenkta brikos spyruoklė, toli išsikišusi į užpakalį“: *Naujamadės ant alkūnių įtaisytos bričkos smarkiau supa* Nm (LKŽ); [*dūmtraukio*] *gerklė* STŽ 167, *gerklė* 3. „duobės anga“: *Apklok gerai duobės gėrkle, kad bulvės nesušaltų* Lš (LKŽ); [*kolonos*] *liemu* ALSTŽ 292, STŽ 309, *liemu* 5. „įrankio, padargo pagrindinė dalis“: *Prie liemeniės [žagrės] prisideda dvi ienos* Užg. (LKŽ); *petys* STŽ 408, [*sverto*] *petys* STŽ 409, *petys* 7. „lankčio dalis“: *Parvirto lanktis, ir nulūžo vienas petys* Grk (LKŽ); [*bėgio*] *kakliukas* STŽ 232, *kakliukas* 4. EncIV1398 „dalgio dalis, kuria jis pritvirtinamas prie dalgiakočio, kojėlė“: *Dalgės kakliukas geležinis* Švnč. (LKŽ); [*grąžto*] *galbutė* ALSTŽ 33, *galvė* 8. „apskrita, drūtesnė kokio daikto dalis; priekis; viršūnė, viršus“: *Cibulio galvelė* OG134 (LKŽ); *pėdelė* RLSTŽ 164, *pėdelė* 1. Klvr, Brt, Mrj, Šn, Krsn „vežimo dalis, jungianti ašį su rungu ir prilaukanti ratą“: *Pėdelė vežimo jungia lušnapantį su ašim* Brb (LKŽ).

Antrinė metaforinė nominacija būdinga visų grupelių terminams, pvz.: [*jobliaus*] *peilis* Dzed 33, *peilis* 2. Gl, Dkš, Šd „plūgo ar žagrės dalis“: *Prie norago dedasi peilis* Jz. (LKŽ); [*rutulinis*] *malūnas* (prietaisas medienai apdoroti) Grig 142, *malūnas* 3. Klp „lentpjūvė“: *Lentų malūnas* KII141. *Reik vežti medžius į malūną pjauti* Prk (LKŽ); [*vibracinis*] *stalas* RLSTŽ 39, *stālas* 2. Jdr, Pšš „gulščia mašinos, staklių ar kokio prietaiso plokštė kam padėti, pritvirtinti“: *O kas an stālo padavinės [pėdus]?* Plm. *Užstatyk gerai stālq, kad bekuliant neparvoirstų* Kt. (LKŽ); *strėlė* ALSTŽ 39, *strėlė* 2. DŽ, NdŽ, Skp, Krn „atžala, atauga“: *Medžias strėlės leidžia* Jn(Pnd) (LKŽ); [*gervės*] *būgnas* ALSTŽ 26, STŽ 85, *būgnas* 3. „molinis pūstas indas, lekas“: *Būgnelio dugne bėra gazo* Yl. *Savo midų į būgnalius sukošęs užkemšu* S. Dauk (LKŽ); *grūdas* ALSTŽ 164, *grūdas* 3. prk. „maža dalelė, mažumytė, kruopelytė“: *Druskos grūdas* K. *Smilčių grūdas* KI705 (LKŽ); [*kraninis*] *ožys* STŽ 375, *ožys* 11. „stovas su kojomis, ant kurio padedami tašomi medžiai“: *Pastūmėk ožį galan, ba medis vožinas* Ūd (LKŽ); [*kranio*] *straublys* STŽ 588, *straublys* 2. E, NdŽ „gyvulio snukis“ (LKŽ); *meška* RLSTŽ 17, *meška* 5. Ktk, Kp „didelis su sunkiu drūtgaliu prietaisas basliams įmušti, moliui plūkti ir pan.“: *Užtraukę aukštyn, mešką atkabina, kad krisdama kaltų kuolq* Užp (LKŽ); *ragas* ALSTŽ 152, *rāgas* 4. N, DŽ, Nd, Kin „valties galo išsikišusi viršūnė ar vieta prie jos“: *Šėpies rāgas* KII154 (LKŽ); [*frankinė*] *gervė* ALSTŽ 371, *gėrvė* 3. „svirtis; svirties kartis, permėtė“: *Nulūžo gėrvė* Brž (LKŽ); *sparnelis* RLSTŽ 241, *sparnėlis* 2. LKAII29 (Trš, Slč, Avl, Kzt, Lkm) „ratelio žirklys, šakutės, tarp

⁵ Pavyzdžiai su nurodytomis reikšmėmis imti iš LKŽe.

kurių sukasi ritė“: *Su dantim sparnėliai, kur siūlas uždėt* Pb. *Nekišk, vaikel, pirštų prie kalvarto, bo sparnėliai numuš* Skrb: *[ventiliatoriaus] sparnas* ALSTŽ 33, *spařnas* 4. K, LL230, NdŽ, Žg, Ps. Ssk „vėjinio malūno vėjo sukamos dalies plokštė, šmaikštė“: *[Malūno] sparnaĩ tiek sukas, net baisu* LKT265(RdN). Tiesa, kai kurie liaudies terminai gali būti atsiradę pagal kitų kalbų terminų pavyzdžius. *Malūnas „lentpjūvė“* galėjo atsirasti pagal vok. *[Sagen]mühle „lentpjūvė“* (Kaulakienė 1991: 88).

Nemažà metaforinių terminų dalis gali būti semantiniai skoliniai, t. y. metaforinė reikšmė gali būti pasiskolinta iš kitų kalbų terminų. Taip galima teigti turint galvoje, kad daugiau nei trys ketvirtadaliai (82,5%) metaforinių terminų atitinka⁶ kitų kalbų terminus. Beveik trys ketvirtadaliai (72%) žmogaus kūno dalių pavadinimais įvardytų terminų atitinka kitakalbius, pvz.: *[bėgio] galvutė* – angl. *[rail] head*, vok. *[Schienen]kopf*, rus. *головка [рельса]* STŽ 159; *[gręžimo bokšto] koja* – angl. *leg [of boring tower]*, rus. *нога [буровой вышки]* STŽ 267; *kakliukas* – angl. *neck*, rus. *шейка* STŽ 232; *[sverto] petys* – rus. *плечо [рычага]* STŽ 409. Kitų kalbų terminus atitinka 85% daiktų pavadinimais įvardytų terminų, pvz.: *[akmeninis] guolis* – angl. *[stone] bed*, rus. *[каменная] постель* STŽ 184; *[gręžiamasis] plaktukas* – vok. *[Bohr]hammer*, pranc. *marteau [de forage]*, rus. *[бурильный] молоток* STŽ 414; *[kabamasis] lopšys* – angl. *[suspension] cradle*, rus. *[подвесная] люлька* STŽ 317; *[kolonos] arykaklė* – angl. *[column] collar*, rus. *воротник [колонны]* STŽ 28; *[saugos] diržas* – angl. *[safety] belt*, rus. *[предохранительный] пояс* STŽ 122; *[taksofono] būdelė* – rus. *будка [таксофона]* STŽ 85. Kitų kalbų terminus atitinka 82% gamtos pasaulio daiktų pavadinimais įvardytų terminų, pvz.: *[betonavimo] straublys* – rus. *хобот [для подачи бетонной смеси]* STŽ 588, *gija* – angl. *strand* STŽ 168, *[pastato] sparnas* – angl. *[back] wing*, vok. *[Gebäude]flügel*, rus. *крыло [здания]* STŽ 558, *[kabelio] šerdis* – angl. *[cable] core* STŽ 608, *[kolonos] lizdas* – rus. *гнездо [для колонны]* STŽ 317, *vikšras* – angl. *caterpillar* ALSTŽ 53. Net 91% abstrakčiųjų sąvokų metaforinių terminų atitinka kitų kalbų terminus, pvz.: *[daugiaciklis] nuovargis* – angl. *[high-cycle] fatigue*, vok. *Ermüdung [bei hoher Lastspielzahl]*, pranc. *fatigue [multicyclic]*, rus. *[многоцикловая] усталость* STŽ 368; *[hidraulinis] šuolis* – angl. *[hydraulic] jump*, vok. *[hidraulischer] Sprung*, rus. *[гидравлический] скачок* STŽ 619; *senėjimas* – angl. *ag(e)ing* ALSTŽ 8. Aiškūs tarptautiniai vertiniai yra frazeologiniai metaforiniai terminai, pvz.:

⁶ Čia kalbama tik apie metaforinių dėmenų atitikimą.

cemento pienas – vok. *Zementmilch*, pranc. *lait de ciment*, rus. *цементное молоко* STŽ 409, *girdėjimo slenkstis* – angl. *threshold of hearing*, rus. *порог слышимости* STŽ 547; *pavarų dėžė* – rus. *коробка передач* STŽ 119.

Tačiau vargu ar visi tapatūs terminai laikytini semantiniiais skoliniais. Iš anksčiau pateikto lyginimo su liaudies terminija matyti, kad kai kurie lietuviški terminai yra visiškai motyvuoti savojoje kalboje. Lietuviškų ir kitų kalbų terminų atitikimą reikėtų aiškinti metaforinės nominacijos universalumu ir kalbų kontaktais⁷. A. Sabaliausko teigimu, *gervės* vardas padovanotas „ne tik šiandien jau baigiančioms nykti kaimo šulinių svirtims, bet ir didmiesčių statybose linguojantiems kranams. Jau XIV amžiuje vokiečiai gervės vardą suteikė prietaisui kroviniams į laivą kelti (*der Kran*, gervę šiuo metu vokiečiai vadina *der Kranich*). Anglų *crane* taip pat jau seniai reiškia ne tik gervę, bet ir prietaisą sunkumams kelti. O pirmieji tokį prietaisą paukščio vardu pavadino turbūt graikai: jų *géranos* yra ir „gervė“, ir „prietaisas sunkumams kelti“ (Sabaliauskas 1994: 97). Įdomumo dėlei galima paminėti, kad kai kuriems nesutampantiems terminams taip pat būdinga metaforinė nominacija, pvz.: *gervė* – rus. *лебѣдка* STŽ 167, *meška* – rus. *баба* RLSTŽ 17, *ožys* – angl. *horse* STŽ 375, *[pakabos] auselė* – angl. *[lifting] eye* ALSTŽ 134, *[slėgio] šuolis* – angl. *[pressure] kick* STŽ 619, *[vamzdyno] alkūnė* – rus. *колѣно [трубопровода]* STŽ 18.

Kalbant apie požymių metaforas, reikia pasakyti, kad metaforinė požymių nominacija statybos terminijoje daugiausia vyksta pagal buities daiktų ir gyvūnijos pasaulio daiktų ypatybes, ir žymiai rečiau – pagal žmogaus kūno sandaros, fizinių būsenų ir ypatybių, augalijos ir negyvosios gamtos daiktų ypatybes. 2 lentelėje pavaizduoti požymių metaforų nominacijos atvejai⁸ pagal sąvokų sritis.

Iš konkrečių terminų raiškos matyti, kad dažniausiai priklausomaisiais dėmenimis statybos sąvokų požymiai įvardijami pagal išorinį panašumą į: a) buities daiktą, pvz.: *balniškoji [atrama]* ALSTŽ 87, 330, *katiliškoji [įgriuvė]* STŽ 189, *pjautuviškoji [arka]* RLSTŽ 12, *pjūkliškasis [guolis]* ALSTŽ 286, *šakutiškoji [detalė]* STŽ 117, *šukiškasis [įkirtis]* ALSTŽ 64, *vėduokliškas [tiltas]* ALSTŽ 44; b) muzikos instrumentą, pvz.: *būgninis [katilas]* ALSTŽ 294, *trimitiškoji [sankirta]* STŽ 498, *varpiškasis [palas]* ALSTŽ 111; c) augalą, augalo dalį, grybą, pvz.: *eglutiškoji [perriša]* ALSTŽ 39, *grybiškoji*

⁷ Manytina, kad statybos terminiją, kaip ir visą technikos terminiją, nemažai veikė rusų ir vokiečių kalbos.

⁸ Lentelėje lyginami tik skirtingi požymių metaforų raiškos atvejai.

2 lentelė. Požymių metaforos statybos terminijoje pagal sąvokų sritis

Sąvokų sritis	Požymių metaforos	
	sk.	%
žmogaus kūno sandara	7	11,3
žmogaus fizinės būsenos ir ypatybės	7	11,3
buities sritis	27	43,5
gyvūnijos pasaulis	15	24,3
augalijos pasaulis	4	6,4
negyvoji gamta	2	3,2
Iš viso	62	100

[*perdanga*] STŽ 401; d) gamtos objektą, pvz.: *marmurinis [puvinys]* RLSTŽ 61, *korinis [radiatorius]* STŽ 466; e) žmogaus kūno dalį, pvz.: *plaukiškasis [pleišėjimas]* STŽ 418; f) gyvūną, gyvūno dalį, pvz., *drugeliškasis [stogas]* STŽ 583. Tipiškiausia šios grupės metaforinių dėmenų raiška – priesagų *-iškas, -iška, -inis, -inė* būdvardžių vediniai. Sudurtinių būdvardžių ir daiktavardžio kilmininko raiškos atvejai yra reti, pvz.: *vilkaausis [stoglangis]* STŽ 585, „*dobilo lapo*“ [*sankryža*] STŽ 497. Panašumas į maisto produktą (spalvą, konsistenciją) nurodomas daiktavardžio kilmininku, pvz.: *kavos [atspalvis]* Dzed 11, *grietinės [konsistencija]* Grig 268.

Neretai priklausomaisiais dėmenimis metaforiškai įvardijamos paviršiaus ypatybės, pvz.: *dantytasis [plaktukas]* ALSTŽ 169, [*laužtuvas*] su *letenėle* ALSTŽ 24, *pirštuotasis [kobinys]* STŽ 263, *plačiapėdis [pamatas]* STŽ 384, *sparnuotoji [veržlė]* ALSTŽ 232, RLSTŽ 22. Kitais atvejais nurodomi požymiai, kylantys iš įvairių asociacijų (formos, funkcijos panašumo) su pamatiniais žodžiais įvardijamais daiktais. Čia vyrauja priesagos *-inis, -inė* vediniai, pvz.: *kurminis [drenažas]* ALSTŽ 115, *lizdinis [pamatas]* ALSTŽ 35, *sliekinis [keltuvas]* STŽ 250, *stuburinė [siena]* STŽ 508. Nedaug yra metaforinio požymių įvardijimo atvejų pagal fizinės būsenas, veiksmus, pvz.: *sotusis [garas]* ALSTŽ 318, *stovintysis [oras]* ALSTŽ 10, *šliaužiančioji [arka]* STŽ 43, *žingsniuojantysis [ekskavatorius]* ALSTŽ 362.

Pažymėtina, kad ir kitose kalbose metaforinė požymių nominacija daugeliu atvejų vyko pagal tuos pačius požymius. Manytina, kad lietuviški dėmenys gali būti padaryti pagal kitų kalbų terminų pavyzdžius, pvz.:

„dobilo lapo“ [sankryža] – angl. *cloverleaf [junction]*, rus. [перекрёсток] по типу клеверного листа STŽ 497; drugeliškasis [stogas] – angl. *butterfly [roof]* STŽ 583; kelniškasis [trišakis] – rus. *штанообразный [тройник]*, pranc. [raccord a trois voices] a pantalon STŽ 660, ALSTŽ 144; kubiliškasis [skliautas] – rus. *бочарный [свод]* STŽ 542; pasaginė [arka] – angl. *horseshoe [arch]*, rus. *подковообразная [арка]* STŽ 43; plaukiškasis [pleišėjimas] – angl. *hair [cracking]* STŽ 418; stuburinė [siena] – angl. *spine [wall]* STŽ 508; šerdinis [gražtas] – angl. *core [drill]*, vok. *Kern[bohrer]* STŽ 173; šliaužiančioji [arka] – rus. *ползучая [арка]* STŽ 43.

IŠVADOS

1. Statybos terminijoje metaforinis sąvokų įvardijimo būdas nėra produktyvus terminų darymo būdas. Nagrinėjamuose šaltiniuose metaforiniai terminai sudaro tik nedidelę terminų dalį.

2. Išskirtinis metaforinės statybos terminijos bruožas – antropocentriškumas. Nominacinių metaforų grupėje daugiau nei tris ketvirtadalius (80,9%) sudaro žmogaus kūno dalių, fiziologinių, psichinių veiksmų, būsenų ir ypatybių, taip pat įvairių daiktų pavadinimais įvardyti terminai. Palyginti retai statybos terminijoje sąvokos žymimos gamtos reiškinių pavadinimais.

3. Statybos terminijoje reikšmių metaforizacija galėjo vykti pagal įprastinius dėsnius – daugumai analizuojamųjų terminų būdingas metaforinis pavadinimo perkėlimas pagal formos, konsistencijos panašumą. Tik nedeidei grupei terminų metaforinis pavadinimas perkeliamas pagal funkcijos panašumą.

4. Dauguma metaforinių statybos terminų nėra naujos metaforos, daugiausia tai antrinės metaforinės nominacijos padarinys. Metaforinė šios srities terminija padaryta pagal metaforinius bendrosios leksikos modelius, nemaža metaforinių terminų dalis gali būti skolinta iš liaudies terminijos.

5. Didelis metaforinių lietuviškų ir kitų kalbų terminų atitikimas leidžia manyti, kad metaforinės reikšmės gali būti skolintos. Tačiau aiški savos kalbos motyvacija taip pat rodo, kad metaforinė statybos terminija susidarė ne semantinio skolinimosi būdu, bet pagal universaliuosius metaforinės nominacijos dėsnius. Aiškūs tarptautiniai vertiniai yra grupelė frazeologinių terminų.

6. Metaforinė požymių nominacija statybos terminijoje daugiausia vyksta pagal buities daiktų ir gyvūnijos pasaulio daiktų ypatybes. Metaforiniais terminų dėmenimis dažniausiai įvardijami požymiai pagal išorinį panašumą į daiktus ir metaforiškai įvardijamos paviršiaus ypatybės.

ŠALTINIAI

- ALSTŽ – *Anglų–lietuvių kalbų statybos terminų žodynas*. Spec. red. A. Kudzys, Vilnius, 1993.
Dzed – Dzedulionis J. *Namų meistras. Stalio darbai*, Kaunas, 1998.
Grig – Grigaliūnas B. *Statybinės medžiagos ir gaminiai*, Vilnius, 1974.
ALSTŽ – *Rusų–lietuvių kalbų statybos terminų žodynas*. Spec. red. A. Kudzys, Vilnius, 1992.
STŽ – *Statybos terminų žodynas*. Moksl. red. A. Kudzys, Vilnius, 2002.

LITERATŪRA

- Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius.
Kaulakienė A. 1991: Mokslo kalbos užuomazgos „Keleivyje“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29, 80–91.
Klimavičius J. 2005: *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*, Vilnius.
LKŽe : *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninis leidimas), Vilnius.
Sabaliauskas A. 1994: *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*, Vilnius.
Володина М. Н. 1997: *Теория терминологической номинации*, Москва.
Гринев С. В. 1993: *Введение в терминоведение*, Москва.
Ивина Л. В. 2003: *Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем*, Москва.
ЛТС 2003: *Лексикология. Терминоведение. Стилистика*. Сборник научных трудов, Москва.
КРР 2003: *Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник*, Москва.
Никитина С. Е. 1987: *Семантический анализ языка науки*, Москва.
Прохорова В. Н. 1996: *Русская терминология (лексико-семантическое образование)*, Москва.

LITHUANIAN METAPHORICAL TERMS OF BUILDING TERMINOLOGY

In this article 846 metaphorical terms are analyzed, i. e. 784 nominative and 62 attributive metaphors. Metaphorical building terminology is distinguished by its anthropocentricity. In the group of nominative metaphors more than three quarters (80,9%) of terms are names of human body parts, names of human physiological, physical conditions and processes and names of various things: [en *elbow pipe* - *alkūnė* ALSTŽ 246]; [en *bleeding of (asphalt)* - (*asfalto*) *prakaitavimas* ALSTŽ 34], [en (*column*) *collar* - (*kolonos*) *apykaklė* STŽ 28]. Only rarely in building terminology concepts are named after objects of nature: [en *portal gantry* - (*kraninis*) *ožys* STŽ 375], [(*cemento*) *akmuo* Grig 230]. The facts suggest that in building terminology mostly things are named in metaphors whereas metaphors of actions, states and other abstract expressions are rather rare.

In building terminology metaphorization of meaning could have occurred according to the usual regularities. For the majority of terms a metaphorical transfer of the name according to analogy of form or consistence is typical: [en *drill bit* - (*grąžto*) *galvutė* ALSTŽ 33], [en *paste* - *tešla* STŽ 641]. Only a small group of terms had a metaphorical transfer of the name according to analogy of functions [(*rutulinis*) *malūnas* Grig 142].

Most of the terms analyzed are not new metaphors and they are a result of secondary metaphorical nomination. Metaphorical terminology of this field was created using metaphorical models of common lexis, most terms could have been borrowed from folk terminology: [(*bėgio*) *kakliukas* STŽ 232 - *kakliukas* LKŽ]. A major part of the terms could be semantic borrowings, i.e. metaphorical meanings could have been borrowed from other languages. More than three quarters (82,5%) of terms are identical to other language terms: [(*bėgio*) *galvutė* - en (*rail*) *head*, de (*Schienen*)*kopf*, ru *головка (рельса)* STŽ 159. However not all identical terms could be treated as semantic borrowings –

most Lithuanian metaphorical terms are fully motivated in the native language. Equivalence of Lithuanian and other language terms could be explained by universality of metaphorical nomination and language contacts.

Metaphoric nomination of attributes in building terminology is based on the features of everyday things and objects of fauna, and only rarely things are named after features of human body structure, physiological processes and conditions and objects of flora and inanimate nature. Attributes are named using metaphoric subordinate components according to exterior similarities to everyday things, musical instruments, plants and objects of nature: [*balniškoji (atrama)* ALSTŽ 87, 330]; [*būgninis (katilas)* ALSTŽ 294]; [*eglutiškoji (perriša)* ALSTŽ 39]; [*marmurinis (puvinys)* RLSTŽ 61]. Often subordinate components name surface characteristics: [*dantytasis (plaktukas)* ALSTŽ 169]. In other cases naming of attributes is based on various associations (form, function) with things named in underlying words: [*kurminis (drenažas)* ALSTŽ 115], [*lizdinis (pamatas)* ALSTŽ 35], [*stuburinė (siena)* STŽ 508].

In other languages metaphoric nomination of attributes proceeded according to the same principles. It could be considered that Lithuanian metaphoric subordinate components were created following the example of other language terms: [„*dobilo lapo*“ (*sankryža*) - en *cloverleaf (junction)*, ru (*перекрёсток по тупу клеверного листа* STŽ 497], [*drugeliškasis (stogas)* - en *butterfly (roof)* STŽ 583], [*kelniškasis (trišakis)* - ru *штанообразный (тройник)*, fr (*raccord a trois voices*) a *pantalon* STŽ 660, ALSTŽ 144].

Gauta 2006-11-13

Robertas Stunžinas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308
E. paštas robertasst@lki.lt